

АГРАРЕН УНИВЕРСИТЕТ – ПЛОВДИВ

ФАКУЛТЕТ ПО ИКОНОМИКА

КАТЕДРА „ИКОНОМИКА”

НАТАЛИЯ ЙОРДАНОВА ШУКАДАРОВА

УСТОЙЧИВОСТ НА БЪЛГАРСКОТО ЗЪРНОПРОИЗВОДСТВО В
КОНТЕКСТА НА ЕВРОПЕЙСКАТА ЗЕЛЕНА СДЕЛКА

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен ДОКТОР по научна
специалност ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ (СЕЛСКО СТОПАНСТВО) в
професионално направление 3.8. ИКОНОМИКА

Научен ръководител:

Проф. д-р Димо Атанасов

Пловдив, 2024 г.

Дисертацията е обсъдена и допусната до защита на заседание на, състояло се на г.

Защитата на дисертацията ще се състои на от часа в на Аграрен Университет – Пловдив. Специализираното научно жури е назначено със заповед № в състав:

- 1)
- 2)
- 3)
- 4)
- 5)

Дисертационният труд е структуриран по следния начин: използвани съкращения, въведение, изложение в 4 (четири) глави, заключение и библиография.

Дисертацията е с общ обем 221 страници и съдържа 45 фигури и 6 таблици.

Цитираната и анализирана литература включва 140 източника, от които 80 на кирилица и 60 на латиница.

ВЪВЕДЕНИЕ

Зърнопроизводството в страната през последните две десетилетия преминава през период на развитие и прогрес, като бележи напредък по редица показатели – производство, среден добив, дял в аграрната търговия, стойност на продукцията и др., превръщайки се по този начин в стожер на българското селско стопанство. Благодарение на постепенното двадесетгодишно развитие, през 2022 г. сектор „Зърнопроизводство“ е сравнително икономически устойчив, конкурентоспособен и стабилен. С настъпването обаче на новия програмен период на Общата селскостопанска политика 2023 – 2027 г. възниква въпросът ще бъде ли разклатена тази икономическа стабилност на зърнопроизводството вследствие на налаганите екологични политики на Европа в селското стопанство, продиктувани от Програмата за устойчиво развитие на ООН до 2030 г. и от целите на Зелената сделка. Именно това е целта на настоящия дисертационен труд – да се изследва устойчивостта на българското зърнопроизводство в контекста на параметрите и изискванията на Зелената сделка, като се обхваща конфликтът между постигането на екологична съвместимост и същевременно запазването на икономическа ефективност на производството и стопанствата.

ЕК не предлага до този момент оценка на въздействието на Зелената сделка и нейните стратегии „От фермата до трапезата“ и „Стратегията за биоразнообразието“. Въпреки всичко, редица външни институции, университети и организации публикуват доклади за влиянието и ефекта на Европейския зелен пакт върху селското стопанство. Направените икономически симулации разкриват, че Зелената сделка на ЕС ще доведе до намаление на европейската зърнена и маслодайна продукция, намаляване доходите на фермерите, по-високи цени на селскостопанските стоки, по-малко търговия и по-голяма хранителна несигурност.

Неблагоприятното съчетание на обстоятелства – все по-завишаващи се екологични изисквания спрямо земеделските стопани, на фона на все по-намаляваща подкрепа за селското стопанство в европейски мащаб, в комбинация със сътресенията на пазара и другите негативни последици от войната в Украйна, както и навлизането на украинската селскостопанска продукция на европейските пазари – довеждат през 2023 г. и в началото на 2024 г. до едни от най-масовите фермерски протести в редица европейски държави, като

България, Германия, Холандия, Франция, Белгия, Полша, Испания, Италия, Португалия, Гърция, Румъния, Великобритания и др.

Задават се интересни времена пред европейското селско стопанство, не е ясно какъв път на политика ще поеме ЕС след изборите за Европейски парламент през юни 2024 г. и след съставянето на новата Европейска комисия. Едно е сигурно, екипът на приключващата мандата си ЕК води най-зелените до този момент политики в Европа, успявайки да привлече на своя страна много съюзници, но и да си навлече гнева на редица икономически сектори, като енергийния и селскостопанския.

В този смисъл темата на настоящата дисертация, както и предметът на изследването не само, че не са загубили своята актуалност три години след започването на докторантския труд, но с все по-голяма острота и интензитет се наместват в дневния ред на политиците, на фермерите и на обществото като цяло, в качеството им на потребители на храни и селскостопански суровини.

2. ВТОРА ГЛАВА – ЦЕЛ, ЗАДАЧИ, МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНИЯТА

Целта на дисертационния труд е определянето на възможността за постигане на устойчивост на българското зърнопроизводство в контекста на Европейската зелена сделка, като се разгледа и обхване конфликтът между постигането на екологична съвместимост и същевременно запазването на икономическа ефективност на производството и стопанствата.

При изготвянето на настоящата дисертация се поставят основно три задачи за позиционирането на българския селскостопански сектор и по-конкретно на зърнопроизводството в рамките на амбициите и целите на екологичните земеделски политики, а именно:

- 1) Определяне на устойчивостта на българското селско стопанство в трите й измерения в контекста на целите за устойчиво развитие от Програмата на ООН до 2030 г.;
- 2) Позициониране на сектор „Зърнопроизводство“ в условията за подкрепа на стопанствата в СПРЗСР, като се изведе и примерно подпомагане на „средно“ по размер зърнопроизводително стопанство;

3) Проучване на нагласите на българските зърнопроизводители относно:

- предизвикателствата и трудностите, които срещат по отношение на спазването на задължителните предварителни условия, прилагани като стандарти за добро земеделско и екологично състояние на земята и законоустановени изисквания за управление;
- интереса и готовността за участие в едногодишни доброволни еко схеми в рамките на Стратегическия план;
- постигането на амбициозните политически цели на Зелената сделка за селското стопанство.

По този начин изследването проследява поставянето на екологичните и климатичните политики спрямо селското стопанство на глобално ниво – чрез Програмата на ООН до 2030 г., на европейско ниво – чрез Зелената сделка и Общата селскостопанска политика, и на национално ниво – чрез Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони, като същевременно проучва нагласите на българските зърнопроизводители спрямо тези политики.

Обект на изследването по поставените три задачи са съответно:

- 1) Индикаторът 2.4.1 „Дял на земеделската площ, заета с продуктивно и устойчиво земеделие“ в рамките на Програмата на ООН до 2030 г.;
- 2) Предварителните условия и интервенциите за подкрепа на зърнопроизводителните стопанства в рамките на Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони за периода 2023 – 2027 г.;
- 3) Български зърнопроизводителни стопанства от петте стратегически значими за зърнопроизводството региони на страната.

Допълнителни постижения на изследването, изведени в частта „Изводи и препоръки“ (Четвърта глава: Постигането на устойчивост на зърнопроизводството в условията на Зелената сделка – мисията възможна), са дефинирането на оптимален производствен модел на зърнопроизводително стопанство, което постига в значителна степен баланса между икономическата, социалната и екологичната устойчивост, и формулирането на препоръки

към институционалната и външната среда, които водят до подобряване на устойчивостта на сектор „Зърнопроизводство“ в средносрочен и дългосрочен план.

При определяне устойчивостта на българското селско стопанство в контекста на целите за устойчиво развитие от Програмата на ООН до 2030 г. се използва предимно дескриптивен и сравнителен анализ, като статистическите данни са извлечени от Евростат, а за политическите и стратегическите цели е използвана информация от Организацията ФАО. В рамките на индикатора 2.4.1 „Дял на земеделската площ, заета с продуктивно и устойчиво земеделие“, който служи за проследяване на напредъка по подцел 2.4., а именно: „До 2030 г. да се осигурят устойчиви системи за производство на храни и да се прилагат устойчиви селскостопански практики, които увеличават производителността и производството, които помагат за поддържането на екосистемите, които укрепват капацитета за адаптиране към изменението на климата, екстремни метеорологични условия, суша, наводнения и други бедствия и които прогресивно подобряват качеството на земята и почвата“, се изследват три показателя: 1) Селскостопански факторен доход на годишна работна единица; 2) Държавна подкрепа за научноизследователска и развойна дейност в селското стопанство; 3) Площ с биологично земеделие. За обобщаването и обработката на статистическите данни при този анализ е използвана програмата Excel, като за по-добра визуализация и нагледност статистическите таблици са представени графично чрез линейни диаграми.

При позиционирането на сектор „Зърнопроизводство“ в условията за подкрепа на стопанствата в Стратегическия план, се използва дескриптивен анализ, който стъпва на европейската и национална нормативна уредба по отношение на прилагането на ОСП, както и експертен и сравнителен метод при съпоставянето на условията с предходния програмен период. За онагледяване на възможната подкрепа в рамките на директните плащания през новия програмен период на ОСП, е представен и хипотетичен пример за подпомагане на „средно“ по размер зърнопроизводително стопанство.

При изследването на нагласите на българските зърнопроизводители към спазване на екологични изисквания и прилагане на практики, благоприятни за климата и околната среда, както и позицията и очакванията им спрямо така поставените амбициозни стратегически цели на Зелената сделка, се прилага експертен метод, базиран на анализа на обширната документация, предоставена от Европейската комисия както за Зелената сделка, така и за

ОСП и на анализ на реакции, изявления и доклади от национални и европейски органи и институции, заинтересовани страни и организации на фермери. В допълнение към експертния метод се прилагат и статистически методи за изчисления върху извлечените данни от проведено проучване на фермерите.

Изследването на нагласите на българските зърнопроизводители е реализирано посредством попълване на анкетно проучване от страна на зърнопроизводителите, като за обобщаването и обработката на данните от проучването е използвана програмата Excel. В употреба влизат редица възможности на софтуера за анализиране на данни, включени в Data analysis, като в най-голяма степен се използват функциите на Excel за извеждане на вариационен анализ, подредба и групиране на статистическите редове, определяне на средната аритметична стойност, модата, медианата и размаха за вариационните редове, и други възможности, включени в модула Descriptive statistics. Статистическите таблици в изследването за по-добра визуализация и нагледност са представени графично чрез линейни и плоскостни диаграми.

Изследването се провежда чрез анкетно проучване сред 128 земеделски производители – членове на Национална асоциация на зърнопроизводителите (НАЗ), което се осъществява през периода юли – август 2023 г. Периодът за провеждане на проучването е избран във връзка с приключването на първата годишна кампания по очертаване на площите за подпомагане и подаването на съответните заявления в рамките на новия програмен период на Общата селскостопанска политика 2023 – 2027 г.

В анкетното проучване са обхванати групи зърнопроизводители от всички региони на страната със стратегическо значение за производството на зърнени и маслодайни култури, а именно Южен централен район – 27 стопанства (21.1 %), Югоизточен район – 24 стопанства (18.8 %), Североизточен район – 33 стопанства (25.8 %), Северен централен район – 17 стопанства (13.3 %) и Северозападен район – 27 стопанства (21.1 %). Разпределението на анкетираните стопанства е сравнително балансирано в регионите на страната, като това позволява извеждането на тенденции и изводи, които са валидни за зърнопроизводителните стопанства от всички традиционни производствени области.

Предоставена е възможност на земеделските стопани да попълват анкетното проучване в хартиен вариант в Word документ или в електронен вариант чрез платформата Google Forms.

От включилите се общо 128 зърнопроизводители в проучването, 14 респонденти са попълнили анкетата в Word, а останалите 114 са се възползвали от възможността за електронно попълване на анкетата в Google Forms. Анкетното проучване е проведено анонимно, тъй като голяма част от поставените въпроси разкриват чувствителна информация, която в повечето случаи е търговска тайна за стопанствата.

Въпросите в проведеното анкетно проучване са общо 38, като десет от тях са отворени въпроси, а останалите са с опция за избор от предварително изготвени отговори. Въпросите в анкетата са разделени на две категории:

- 1) Въпроси, касаещи параметрите на стопанствата от сектор „Зърнопроизводство“ – общо 24 въпроса, които обхващат икономически, социални и екологични измерения на стопанството. Целта на тези въпроси е да дефинират профила на анкетираните стопанства и да определят приблизително нивото на устойчивост на стопанствата към периода на проучването.
- 2) Въпроси, касаещи нагласите на стопанствата от сектор „Зърнопроизводство“ към прилагане на екологични практики, към условията на новата ОСП и към амбициите на Зелената сделка – общо 14 въпроса, които обхващат същинската част на изследването, чиято цел е да установи повишаването на екологичните изисквания към прилаганите селскостопански политики възприема ли се от земеделските производители и нарушава ли се усещането за икономическа устойчивост на стопанствата.

Последният отворен въпрос от анкетното проучване, който касае споделянето на допълнителна информация или бъдещи планове относно стопанството, се възприема изключително сериозно и отговорно от страна на респондентите, които свободно дават израз на притесненията и надеждите си, свързани със селскостопанската им дейност. По този начин успешно се набира допълнителна автентична и спонтанна информация от страна на зърнопроизводителите. Интересен и ценен се оказва и отвореният въпрос относно качеството на произведената продукция и какви действия биха предприели земеделските стопани за подобряването му, тъй като респондентите очертават в отговорите си предимно екологично насочени практики и дейности.

Въпреки някои пропуски в проведеното сред зърнопроизводителите анкетно проучване, като цяло количеството респонденти и качеството на извлечените данни и информация са удовлетворителни. В допълнение, успешно са анализирани предизвикателствата, с които се сблъскват българските зърнопроизводители във връзка със спазването и прилагането на „зелената архитектура“ в рамките на директните плащания по Стратегическия план, също така са установени очакванията и нагласите им към постигането на целите на Зелената сделка.

В този смисъл в анкетното проучване са включени въпроси, свързани преди всичко с условията за осигуряване на екологичната устойчивост на зърнопроизводителните стопанства, като в допълнение екологичното измерение на устойчивостта е обхванато и чрез анализирането на т.нар. „зелена архитектура“ на ОСП. От друга страна, осигуряването на икономическата устойчивост на стопанствата от сектор „Зърнопроизводство“ е разгледано подробно в анализа на предвидената подкрепа в Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони за периода 2023 – 2027 г. От трета страна, социалното измерение на устойчивостта на зърнопроизводството трудно би могло да се дефинира с точност, облечено в изисквания или интервенции (като изключим т.нар. „социална условност“ в СПРЗР, която предстои да стартира през 2025 г.). Въпреки всичко, в обществените възприятия социалната значимост на зърнопроизводителния сектор се определя от различни фактори – най-вече от ролята на фермерите за производството на храна и за осигуряването на продоволствената сигурност; от осигуряването на заетост в земеделските стопанства и поминък за населението в селските райони; от подобряването на жизнения стандарт на жителите от селските райони, чрез ежегодното изплащане на рентите на земеделските земи; от осигуряването на комунална помощ при бедствия, аварии и природни аномалии.

3. ТРЕТА ГЛАВА – БЪЛГАРСКОТО ЗЪРНОПРОИЗВОДСТВО ПО ПЪТЯ ЗА ПОСТИГАНЕ НА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

Поставените при изготвянето на дисертационния труд задачи – за определяне на устойчивостта в трите ѝ измерения в контекста на целите за устойчиво развитие от Програмата на ООН до 2030 г.; за дефиниране на условията за подкрепа на сектор „Зърнопроизводство“ в Стратегическия план; за проучване на нагласите на българските

зърнопроизводители към спазване на екологични изисквания и прилагане на практики, благоприятни за климата и околната среда, както и позицията и очакванията им спрямо амбициозните политически цели на Зелената сделка, способстват за позиционирането и осъзнаването на българския селскостопански сектор и по-конкретно на зърнопроизводството в рамките на амбициите и целите на екологичните политики. В аналитичната част на дисертацията се излагат резултати и обсъждане от проведените анализи, изследвания и проучвания по посочените три направления.

3.1. България по пътя за постигане на устойчиво селскостопанско производство в контекста на Програмата на ООН за периода до 2030 г.

Изследването на селското стопанство през призмата на Целите за устойчиво развитие (ЦУР) на ООН е показателно относно възможностите за постигането на устойчивост и в контекста на Зелената сделка. Именно Програмата на ООН и нейните ЦУР формират основата за разработване на конкретни политики за действия на Европейския зелен пакт.

Втората цел за устойчиво развитие (ЦУР) в рамките на Програмата е т.нар. цел “Zero hunger” или „нулев глад“. ЦУР 2 се стреми да сложи край на глада и недохранването и да осигури достъп до безопасна, питателна и достатъчна храна. Реализирането на тази цел до голяма степен зависи от насърчаването на устойчиви производствени системи и увеличаването на инвестициите в селската инфраструктура и селскостопанските изследвания и разработки (FAO, Sustainable Development Goals).

В рамките на ЦУР 2 е включена подцел 2.4, която предвижда до 2030 г. да се осигурят устойчиви системи за производство на хранителни стоки и да се прилагат устойчиви земеделски технологии, които увеличават производството, които помагат за поддържането на екосистемите, които укрепват капацитета за адаптиране към изменението на климата, екстремни метеорологични условия, суша, наводнения и други бедствия и които прогресивно подобряват качеството на земята и почвата (FAO, SDG, Indicator 2.4.1).

Индикаторът, който измерва напредъка към ЦУР 2, подцел 2.4, е индикаторът 2.4.1 „Дял на земеделската площ, заета с продуктивно и устойчиво земеделие“. Площта на продуктивно и устойчиво земеделие обхваща трите измерения на устойчивото производство: екологичното, икономическото и социалното. Земя под продуктивно и устойчиво селско стопанство ще бъдат онези стопанства и свързаните с тях земеделски земи, които отговарят

на критериите за устойчивост на показателите, избрани във всичките три измерения. За да улови многоизмерния характер на устойчивото земеделие, индикаторът 2.4.1 обединява разнородни теми, включени в 11 подиндикатора, а именно: производителност на земята; рентабилност; издръжливост; почвено здраве; употреба на вода; риск от употреба на торове; риск от употреба на пестициди; биоразнообразие; хранителна сигурност; земевладение; достоен труд (FAO, SDG, Indicator 2.4.1).

За съжаление, предложените в Програмата на ООН 11 многостранни подиндикатора, с които се измерва дялът на земеделската площ, заета с продуктивно и устойчиво земеделие, се оказват трудно постижима задача за постигане в глобален аспект, дори за Европейския съюз, който е с едни от най-развитите системи за мониторинг. По този начин заложеното от ООН измерване на напредъка по подцел 2.4 чрез индикатора 2.4.1 „Дял на земеделската площ, заета с продуктивно и устойчиво земеделие“ на европейско ниво през 2023 г. се свежда до наблюдението на общо три показателя.

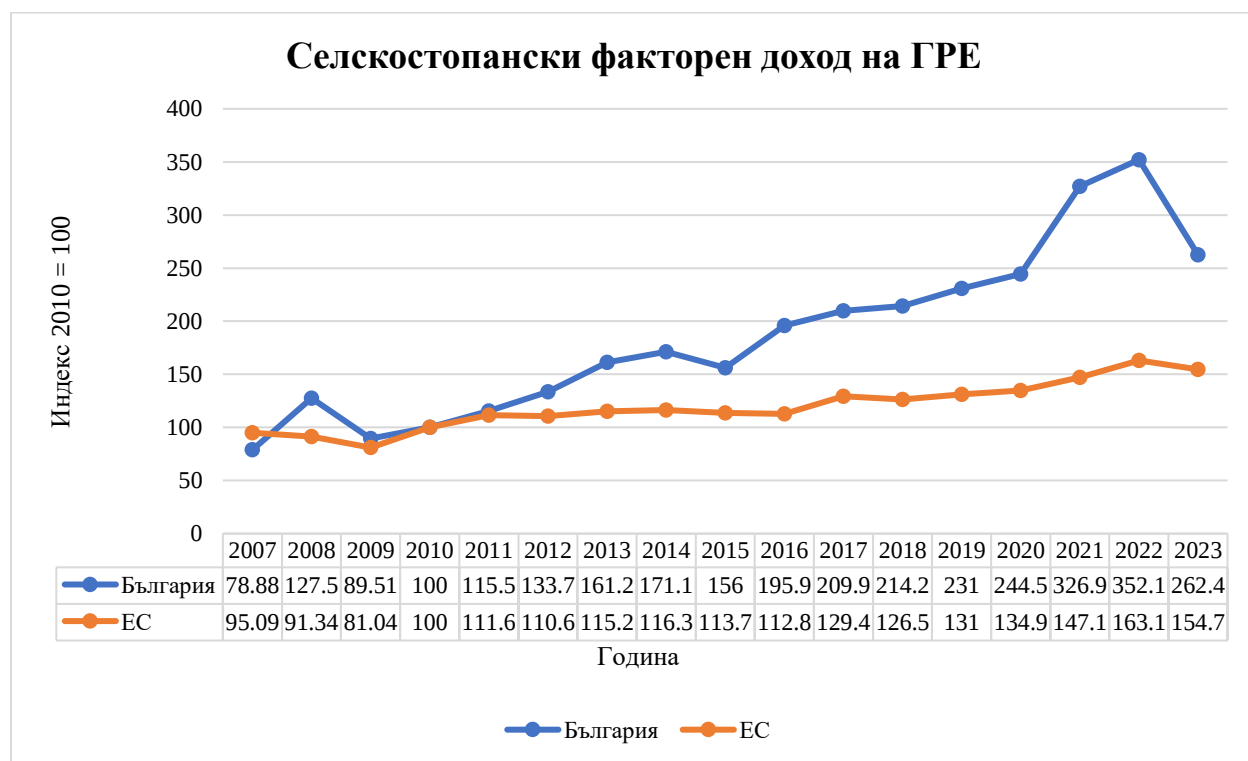
В дисертационния труд се изследва напредъкът на България и страните от ЕС по отношение на подцел 2.4 посредством проследяването на трите предложени от Евростат показателя, които се използват за наблюдение на силните взаимовръзки на селскостопанското производство със социалните, икономическите и екологичните измерения на устойчивостта, а именно: Селскостопански факторен доход на годишна работна единица; Държавна подкрепа за научноизследователска и развойна дейност в селското стопанство; и Площ с биологично земеделие (EUROSTAT, Monitoring report on SDGs, 2023).

❖ 3.1.1. Показател: Селскостопански факторен доход на годишна работна единица

Показателят е частичен измерител на производителността на труда в селското стопанство. Селскостопанският факторен доход на ГРЕ в България постоянно нараства за периода 2007 – 2021 г. (с изключение на 2015 г.) (Фиг. 3.1.1). Според Попов това се дължи не толкова на нарастването на обема на създадената нетна добавена стойност в сектора, отколкото в много по-голяма степен на намалението на вложения труд (Попов, 2019). Според Иванов и кол. увеличението на факторния доход от земеделие се дължи на безпрецедентните нива на подкрепа в отрасъла, идващи като субсидия в отрасъла, а в същото време вложеният труд се съкращава (Иванов и кол., 2020).

В Програмата на ООН за устойчиво развитие показателят „Селскостопански факторен доход на ГРЕ“, който се наблюдава на европейско ниво припокрива в най-голяма степен измерването на икономическото измерение на устойчивостта в рамките на индикатора 2.4.1 „Дял на земеделската площ, заета с продуктивно и устойчиво земеделие“. В този смисъл се заключава, че българското селско стопанство до 2022 г. следва положителна тенденция на развитие, но въпреки всичко по този показател за икономическа устойчивост селскостопанският ни сектор все още изостава от средноевропейските нива.

Фиг. 3.1.1: Селскостопански факторен доход на ГРЕ в ЕС и България

Източник: Евростат (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/database>)

❖ 3.1.2. Показател: Държавна подкрепа за научноизследователска и развойна дейност в селското стопанство

Показателят се отнася до разпределенията от държавния бюджет за научноизследователска и развойна дейност (GBARD – Government budget allocations for research and development) за селското стопанство. Инвестициите в селскостопански изследвания и иновации са от решаващо значение за разграничаването на селскостопанската производителност от въздействието върху околната среда. Такива инвестиции също така помагат на фермерите в ЕС да останат конкурентоспособни и адаптивни към предизвикателства като изменението

на климата и изхранването на нарастващото население (EUROSTAT, Monitoring report on SDGs, 2023).

Инвестициите в бъдещето на земеделието в ЕС се увеличават с постоянен възходящ тренд през последните години. В България държавната подкрепа за научноизследователска и развойна дейност в селското стопанство също се увеличава значително за периода 2017 – 2022 г., като достига през 2022 г. до 5.3 € на глава от населението (при средно за ЕС – 7.8 € на глава от населението) (Фиг. 3.1.3).

Фиг. 3.1.3: Държавна подкрепа за научноизследователска и развойна дейност в селското стопанство в ЕС и България, евро на глава от населението

Източник: Евростат (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/database>)

Въпреки недотам лошото позициониране на България на картата на Европа по отношение на държавната подкрепа за научноизследователска и развойна дейност в селското стопанство, се идентифицира нуждата от обща политика на взаимодействие между научните изследвания, иновациите и технологиите за постигане на икономически прогрес и просперитет. Политиката за наука следва да е свързана с консолидиране на научния потенциал за работа по обществено значими задачи, стимулиране качеството на

извършваните научни изследвания и повишаване ефективността на публичните разходи за НИРД.

❖ 3.1.3. Показател: Площ с биологично земеделие

Показателят измерва дела от общата използвана земеделска площ (ИЗП), заета от биологично земеделие (съществуващи площи с биологично земеделие и площи в процес на преобразуване, т.нар. площи в преход). Биологичното земеделие е във възход в ЕС (Фиг. 3.1.6), като делът му в общата земеделска площ е нараснал с 2.5 % между 2015 г. и 2020 г., достигайки до 9.1 %, но въпреки всичко темпото трябва да се ускори, за да се постигне целта на стратегията „От фермата до трапезата“ за наличие на 25 % биологични площи през 2030 г. (EUROSTAT, Monitoring report on SDGs, 2023).

Фиг. 3.1.6: Площи с биологично земеделие в ЕС и България

Източник: Евростат (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/database>)

За съжаление, от 2015 до 2021 г. в България се наблюдава продължаваща и отчетлива тенденция към спад в броя на биологичните земеделски производители, както и в мащаба на сертифицираните земеделски земи за биологично производство. Процентът на площите под биологично земеделие в страната през 2021 г. намалява до 1.7 % от ИЗП или 86 310 ха

(в това число и площи в преход), което е доста под средното ниво за ЕС (9.1 % през 2020 г.) и далеч от общата цел за Европа от 25 %.

Изследването на напредъка в постигането на устойчивост на българското селско стопанство в контекста на Програмата за устойчиво развитие за периода до 2030 г. на Организацията на обединените нации (ООН) разкрива някои положителни тенденции на национално ниво, като нарастването на селскостопанския факторен доход на ГРЕ и на държавната подкрепа за научноизследователска и развойна дейност в селското стопанство. Въпреки тези положителни тенденции, България все пак остава далече от средните нива на двата показателя за Европа, разгледани в цифрово изражение. Крайно разочароващи са данните за регрес по отношение на площите с биологично земеделие в страната – показател, по който страната ни значително се отдалечава от средните нива за ЕС, като същевременно постигането на заложената в Зелената сделка и Програмата на ООН цел за 25 % биологични площи до 2030 г. става още по-имагинерно. В този смисъл българското селско стопанство, поставено в рамката за измерване на устойчивостта, заложена в Програмата за устойчиво развитие на ООН, се представя в неблагоприятна светлина.

С известна критичност следва да се гледа на приложения на европейско ниво подход за изследване на напредъка на устойчивостта на селското стопанство само и единствено чрез три показателя, които са с претенцията да обхващат трите измерения на устойчивото производство: екологичното, икономическото и социалното. Разбира се, трите показателя, включени към индикатора 2.4.1 – „Селскостопански факторен доход на годишна работна единица“; „Държавна подкрепа за научноизследователска и развойна дейност в селското стопанство“; и „Площ с биологично земеделие“, имат касателство към трите измерения на устойчивостта, но далеч не са достатъчно изчерпателни и всеобхватни.

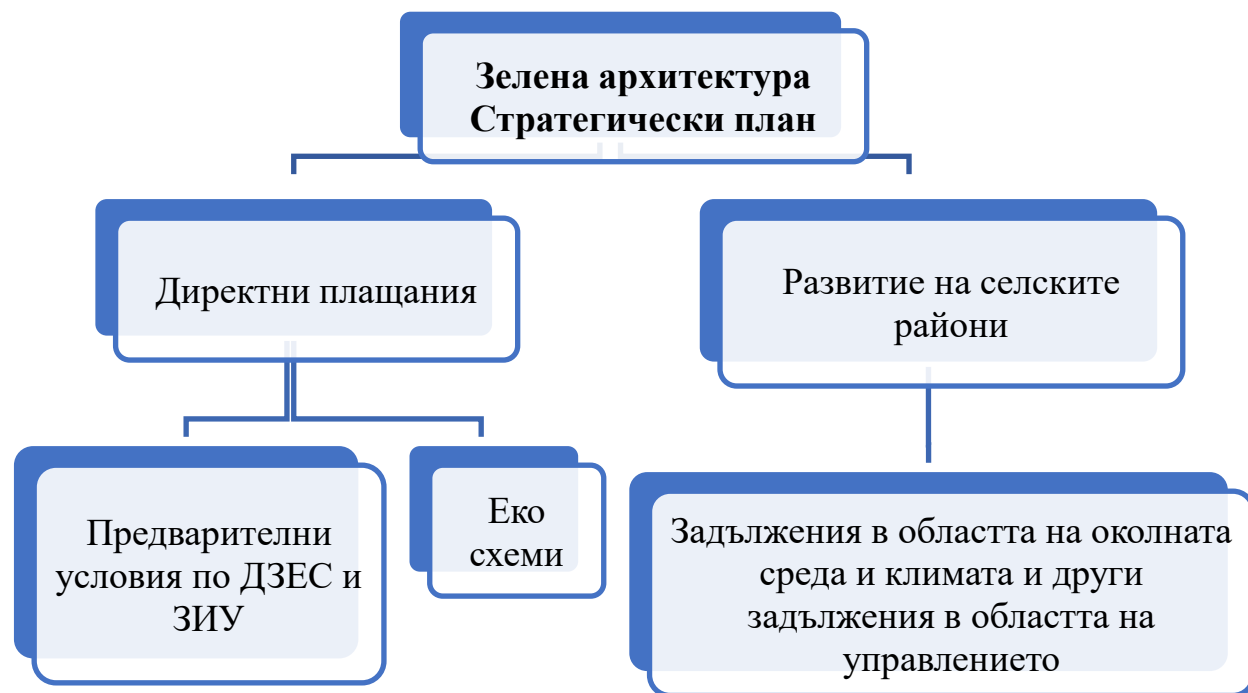
3.2. Позициониране на зърнопроизводството в СПРЗСР

Втората основна задача на изследването е да се позиционира българското зърнопроизводство в националния Стратегически план за развитие на земеделието и селските райони за периода 2023 – 2027 г. (СПРЗСР) в контекста на задължителните за прилагане предварителни условия, интервенциите за подпомагане на площ, доброволните за прилагане еко схеми в рамките на директните плащания, както и на агроекологичните интервенции в рамките на развитие на селските райони. Стремещът е да се проучат по-

подробно заложените в СПРЗСР възможности за постигане на устойчивост на сектор „Зърнопроизводство“ по отношение на икономическото, екологичното и социалното измерение.

Предложението за реформа на ОСП допринася за ангажиментите на ЕС за опазване на околната среда, климата и биоразнообразието, определени в Европейския зелен пакт, чрез т. нар. „зелена архитектура“ (Фиг. 3.2.1). Тази архитектура включва редица мерки, които свързват плащанията по ОСП с различни увеличени задължения от страна на фермерите. Новите „еко схеми“ се стремят да възнаградят земеделските стопани за доброволното прилагане на устойчиви земеделски практики. Също така се предвиждат ангажименти за управление на околната среда и климата чрез рамката за развитие на селските райони, които целят да компенсират земеделските стопани и други бенефициери за тяхната ангажираност с устойчиви практики. Държавите членки изготвят национални стратегически планове за ОСП, които се основават на детайлна оценка на местните условия и нужди и трябва да бъдат съобразени с изискванията за екологична амбиция на „зелената архитектура“ (ЕС, Analysis of links, 2020).

Фиг. 3.2.1: Зелена архитектура в СПРЗСР

Източник: Собствена, по информация от Регламент (ЕС) 2021/2115

❖ 3.2.1. Задължителни предварителни условия

Правилата относно предварителните условия се състоят от законоустановените изисквания за управление (ЗИУ) съгласно правото на Съюза и стандартите за добро земеделско и екологично състояние на земята (ДЗЕС), установени в Стратегическия план по Общата селскостопанска политика и са свързани със следните три области:

- климата и околната среда, включително водите, почвите и биологичното разнообразие на екосистемите;
- общественото здраве и здравето на растенията;
- хуманното отношение към животните.

Към предварителните условия в рамките на СПРЗСР от 01.01.2025 г. се включват и правилата по т.нар. „социална условност“. За първи път в законодателството на ЕС в областта на земеделието се включва социалното измерение и при прилагането на ОСП се вземат предвид условията на труд за селскостопанските работници (МЗХ, 2023, Одобрен Стратегически план).

Правилата, свързани с предварителните условия, са програмата минимум от задължителни изисквания, които земеделските стопани – бенефициери на средства по Общата селскостопанска политика 2023 – 2027 г. следва да спазват, за да получават подпомагане по отделните интервенции на Стратегическия план. В рамките на аналитичната част са разгледани обстойно както задължителните изисквания по предварителните условия, така и възможностите за подкрепа на зърнопроизводителните стопанства в рамките на интервенциите в СПРЗСР.

❖ 3.2.5. Пример за подпомагане на зърнопроизводително стопанство с площ от 500 ха в рамките на директните плащания

Разработен е хипотетичен пример за подкрепа на дадено земеделско стопанство от сектор „Зърнопроизводство“ (Фиг. 3.2.2), което стопанисва 500 ха обработваема земя. Конкретният размер на стопанисваните площи е избран, тъй като диапазонът от 500 до 1000 ха е посочен най-масово от българските зърнопроизводители в изведеното анкетно проучване, като мащаб за устойчиво стопанство в сектора.

Фиг. 3.2.2: Подпомагане на зърнопроизводително стопанство с площ 500 ха

Основна подкрепа:

Основно подпомагане на доходите за устойчивост - 100.33 €/ха.

Допълнително преразпределително подпомагане на доходите за устойчивост - 123.05 €/ха

Допълнително подпомагане на доходите за млади земеделски стопани - 100.00 €/ха

Общо основна подкрепа: $(500 \text{ ха} \times 100.33 \text{ €}) 50\,165 + (30 \text{ ха} \times 123.05 \text{ €}) 3\,691.5 = 53\,856.5 \text{ €} (+ 50\,000 \text{ € за млади стопани})$

Средна ставка на декар по основна подкрепа: 10.77 € (+ 10 € при млад стопанин)

Подкрепа по еко-схеми:

Еко схема за разнообразяване на отглежданите култури - 20.00 €/ха, обхваща цялото стопанство = 10 000 €

Еко схема за намаляване използването на пестициди - 65.27 €/ха, хипотетично обхваща 200 ха = 13 054 €

Еко схема за запазване и възстановяване на почвения потенциал - 66.83 €/ха, хипотетично обхваща 50 ха = 3 341.5 €

Еко схема за поддържане и подобряване на биологичното разнообразие и екологичната инфраструктура - 286.33 €/ха, хипотетично обхваща 5 ха по първата ставка = 1 431.65 €

Обща подкрепа по еко-схеми: 27 827.15 €
Средна ставка на декар по еко схеми: 5.56 €

Обща подкрепа за стопанството при разглеждания пример (основна + еко-схеми): 81 683.65 €

Обща средна ставка на декар за стопанството: 16.33 €

Източник: Собствена, по информация на МЗХ, Одобрен Стратегически план

Следва да се има предвид, че разгледаният пример за подпомагане по директните плащания е един от оптимистичните варианти за подкрепа на зърнопроизводително стопанство, тъй като хипотетичният земеделски стопанин участва в няколко от възможните доброволни еко схеми и получава допълнително преразпределително подпомагане, тъй като стопанството е с площи под 600 ха. И въпреки оптимистичния характер на хипотезата, примерът показва, че земеделското стопанство ще получи подпомагане, което е малко по-ниско от подпомагането през предходния програмен период (за периода 2014 – 2022 г. е ≈ 34 лв./дка, от които ≈ 20 лв./дка по СЕПП и ≈ 14 лв./дка по зелените директни плащания), но за сметка на това трябва да спазва повече екологични изисквания и рестриктивни мерки.

Анализирането на СПРЗСР разкрива количественото и качествено увеличаване на задължителните екологични изисквания през текущия програмен период на ОСП към стопанствата, отглеждащи зърнени и маслодайни култури. Съществуващите в предходния период доброволни практики в рамките на зелените директни плащания в новия програмен период се преобразуват в задължителни изисквания за получаване на основната подкрепа по директните плащания. Някои от новите предварителни условия водят до невъзможност за прилагане на традиционни за страната селскостопански дейности (ДЗЭС 6 – Поддържане на минимална почвена покривка през периоди и на площи, които са най-чувствителни), други налагат сериозни ограничения в производствените възможности на стопанствата (ДЗЭС 8 – Минимален дял от обработваемата земя, предназначен за непроизводствени площи и обекти).

През новия програмен период пред българските зърнопроизводители в рамките на директните плащания се увеличават възможностите за поемане на доброволни едногодишни ангажименти по схеми за климата и околната среда (от три доброволни зелени практики през ОСП 2014 – 2020 г. стават осем през ОСП 2023 – 2027 г.). Остава въпросът обаче до колко са финансово атрактивни тези нови схеми и дали направените разходи и пропуснатите ползи по зелените практики не надвишават значително предоставяното компенсаторно плащане.

И през този програмен период производството на полски култури ще бъде подпомагано предимно в рамките на интервенциите по директните плащания (I стълб) и е с много по-малки възможности и шансове за подкрепа, съгласно рамката за развитие на селските

райони (II стълб). При зърнопроизводителните стопанства постигането на средните нива на подпомагане на единица площ от предходния програмен период, ще изисква през настоящия програмен период значително повече екологични усилия и спазване на ограничения от страна на фермерите. Свиването на бюджета за подпомагане на селското стопанство и същевременно увеличаването на екологичните изисквания към земеделците е общоевропейско явление и именно то е в основата на масовото фермерско недоволство в Европа през 2023 и 2024 г.

Предложените от страна на МЗХ към ЕК промени в първото изменение на СПРЗСР са продиктувани до голяма степен от практическата неприложимост на част от изискванията и интервенциите, както и от затрудненията, които изпитват земеделските стопани и администрацията при прилагането на новата ОСП.

3.3. Нагласи на българските зърнопроизводители спрямо европейските зелени политики и прилагането на екологични практики

Най-важната задача в аналитичната част на дисертацията е да се установи срещат ли българските зърнопроизводители затруднения при спазването на задължителните стандарти за добро земеделско и екологично състояние на земята (ДЗЕС), както и да се регистрира интересът и готовността им за участие в доброволни ангажименти за подпомагане по схеми за климата, околната среда и хуманно отношение към животните, т. нар. еко схеми, включени в Стратегическия план. В допълнение се проучват нагласите и очакванията на родните зърнопроизводители спрямо амбициозните цели на Европейската Зелена сделка в селското стопанство с времеви обхват 2030 г.

❖ 3.3.1. Профил на анкетираните стопанства от сектор „Зърнопроизводство“

От изготвения анализ на параметрите на анкетираните зърнопроизводителни стопанства може да се изведе твърдението, че мнозинството от включените в проучването стопанства са сравнително икономически стабилни, пазарно ориентирани и притежават предишен опит и история. Основният профил на респондентите в анкетата представлява зърнопроизводително стопанство със следните параметри: създадено е преди повече от 5 г.; с управител мъж над 40 години; с обработваеми площи от 1 000 до 10 000 дка; с 20 – 25 % собствена земя и около 30 % наета с дългосрочни договори земя; с 4 – 8 наети работници; отглежда 3 – 6 полски култури, основно пшеница, слънчоглед, царевица, ечемик, рапица,

люцерна; по-често поддържа разнообразна сортова/хибридна структура; няма достъп до напояване; притежава собствени складове за съхранение на продукцията; участва в икономическо сдружаване с други земеделци; ползва банкови кредити за инвестиционни средства, а доста често и за оборотни средства.

❖ 3.3.2. Готовност на анкетираните стопанства от сектор „Зърнопроизводство“ за прилагане на екологичните условия на новата ОСП

Българските зърнопроизводители традиционно поддържат високо екологично ниво на производствените технологии, в сравнение със стопанствата, отглеждащи полски култури в редица други европейски страни (Фиг. 3.3.12).

Фиг. 3.3.12: Прилагане на благоприятни за климата и околната среда земеделски практики сред анкетираните зърнопроизводители

Източник: Собствени изчисления по данни от проведено анкетно проучване

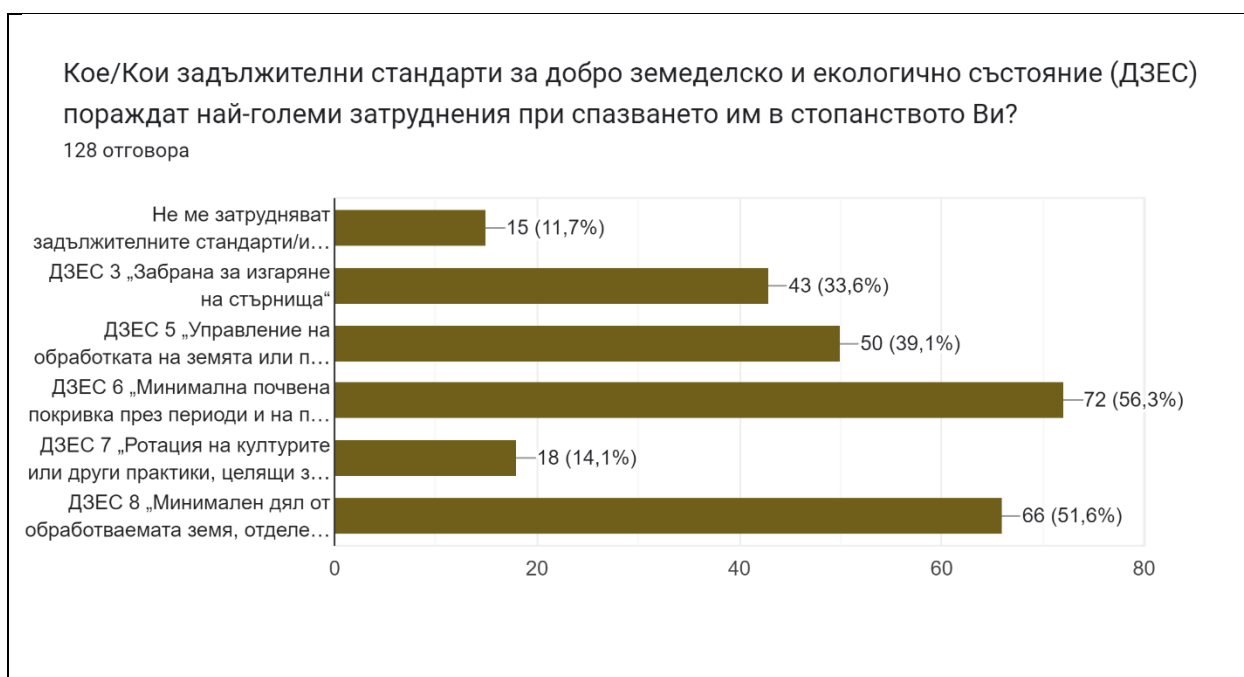
Почти 95 % от респондентите в анкетното проучване прилагат сеитбооборот в стопанствата си. Над 53 % от анкетираните прилагат балансирано торене в земеделската си технология, а над 52 % от участниците в анкетата посочват, че прилагат прецизно земеделие в производството. В допълнение, над 13 % от респондентите прилагат безорно земеделие, а почти 11 % от стопаните в проучването прилагат технологията на консервационното земеделие. Интегрирано управление на вредителите се практикува от над 13 % от стопанствата в анкетното проучване, а 11,7 % от анкетираните стопани прилагат „други“

благоприятни за климата и околната среда практики, като тук е обхванато и т.нар. „въглеродно земеделие“.

- **Стандарти за добро земеделско и екологично състояние на земята (ДЗЕС) и законоустановени изисквания за управление (ЗИУ)**

По отношение на спазването на задължителните стандарти за добро земеделско и екологично състояние на земята (ДЗЕС) проведеното изследване извежда на преден план най-сериозни затруднения от страна на земеделските стопани при прилагането на ДЗЕС 6 „Минимална почвена покривка през периоди и на площи, които са най-чувствителни“ и ДЗЕС 8 „Минимален дял от обработваемата земя, отделена за непроизводствени площи и характеристики“. Едва 11.7 % от анкетираните стопани заявяват, че не се затрудняват при спазването на задължителните стандарти/изисквания (Фиг. 3.3.13).

Фиг. 3.3.13: Затруднения при зърнопроизводителите относно спазването на отделните задължителни стандарти (ДЗЕС):

Източник: Собствени изчисления по данни от проведено анкетно проучване

Една трета от анкетираните зърнопроизводители са посочили трудности при спазването на ДЗЕС 3 „Забрана за изгаряне на стърнища от полски култури“. ДЗЕС 5 „Управление на обработката на почвата, намаляване на риска от деградация на почвата и ерозия,

включително отчитане на степента на наклона“ се отбелязва от 39.1 % от анкетираните стопани като труден за изпълнение.

Над 56 % от анкетираните зърнопроизводители отчитат най-големи трудности при изпълнението на изискването за осигуряване на „Минимална почвена покривка през периоди и на площи, които са най-чувствителни“ по ДЗЕС 6. Земеделското стопанство е задължено върху минимум 80 % от цялата обработваема площ да поддържа минимална почвена покривка през чувствителния период (01 юни до 31 октомври), а при площи с наклон ≥ 10 %, през периода от 01 ноември до 15 февруари (МЗХ, 2023. Одобрен Стратегически план). Сега действащият текст на ДЗЕС 6 е изискването, което влиза в най-голямо противоречие с почвено-климатичните условия в страната и с прилагането на традиционни земеделски практики.

Едва 14 % от анкетираните стопани посочват затруднения при изпълнението на ДЗЕС 7 „Сеитбооборот (ротация) на културите върху обработваема земя, с изключение на култури, отглеждани под вода“.

Безспорно най-големи производствени ограничения и земеделско недоволство у нас и в Европа поражда задължителният стандарт ДЗЕС 8 „Минимален дял от обработваемата земя, отделена за непроизводствени площи и характеристики“. Стандарт ДЗЕС 8 е посочен от над 51 % от респондентите като труден за изпълнение, поради изискването за заделяне на поне 4 % от обработваемата земя в стопанството за непроизводствени площи и обекти (особености на ландшафта), включително земя, оставена под угар. По този начин българските фермери не само не успяват да реализират приходи от производство върху тези площи, а регистрират загуби от конкретните парцели, поради изплащаната ежегодно рента за стопанисване на земеделската земя и извършваните разходи за поддържането ѝ. Отделянето на 4 % непроизводствени площи е лимитиращо изискване по отношение на реализирането на потенциала на стопанството за земеделско производство и води до осезаемо намаляване на производствената площ както на национално, така и на европейско ниво. Това е и изискването, за чието премахване настояват фермерите, които протестират в почти всички европейски държави в края на 2023 г. и началото на 2024 г.

По отношение на законоустановените изисквания, включени в предварителната условност към Стратегическия план, зърнопроизводителите срещат предизвикателства и затруднения

при спазването на някои от правилата на ЗИУ 2 „Опазване на водите от замърсяване с нитрати от селскостопански източници“ и ЗИУ 7 „Ограничения при използването на продукти за растителна защита“, но като цяло в по-голямата си част законоустановените изисквания присъстват като условия и през предходния програмен период и са познати на земеделците.

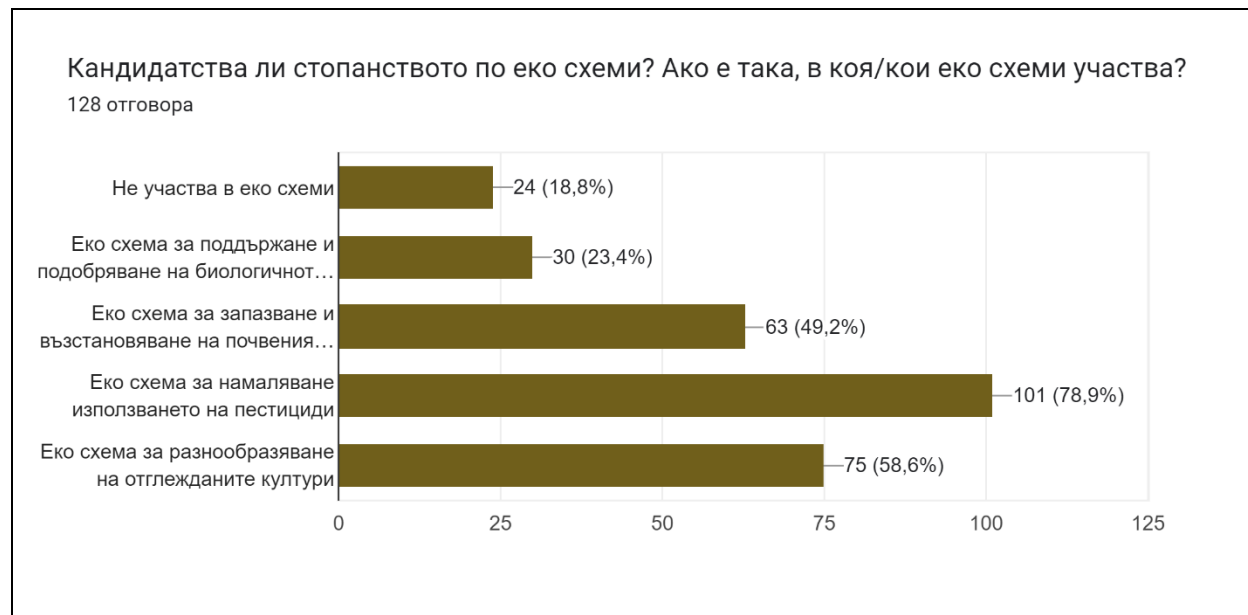
Съгласно резултатите в анкетното проучване сред зърнопроизводителите от НАЗ, са видни затрудненията, които изпитват земеделските стопани при изпълнението на някои от новите изисквания по предварителните условия, свързани със спазването на ДЗЕС и ЗИУ. Но именно спазването на предварителните условия е задължителната предпоставка за получаването на финансова подкрепа по интервенцията „Основно подпомагане на доходите за устойчивост“ (ОПДУ). В този смисъл не е учудващ фактът, че 8.6 % от респондентите или с други думи 11 зърнопроизводителни стопанства (от общо 128) не участват за подпомагане по ОПДУ, през първата година на прилагане на Стратегическия план. Не може да се установи някаква конкретна закономерност при стопанствата, които се отказват от подпомагане по основната подкрепа, тъй като това са стопанства от петте зърнопроизводителни региона и са представители на различните, съгласно размера на стопанисваните площи, категории стопанства, като най-голям дял в тази извадка имат стопанствата с площи от 1 001 до 5 000 дка.

- **Схеми за климата, околната среда и хуманното отношение към животните – еко схеми**

При проведеното анкетно проучване сред зърнопроизводителите от НАЗ се регистрира най-висок интерес при кандидатстването по Еко схема за намаляване използването на пестициди – близо 80 % от респондентите, и Еко схема за разнообразяване на отглежданите култури – близо 60 % от респондентите, както и по Еко схема за запазване и възстановяване на почвения потенциал – насърчаване на зелено торене и органично наторяване – близо 50 % от респондентите (Фиг. 3.3.14). Тревожен е фактът, че висок процент от анкетираните 18.8 % или 24 стопанства (от общо 128) не кандидатстват за подпомагане по еко схемите, съответно не участват в изпълнението на доброволни едногодишни екологични ангажименти, включени в Стратегическия план. Четири от тези стопанства не участват за

подпомагане и по ОПДУ, което означава, че като цяло се отказват от подкрепа по директните плащания в рамките на Стратегическия план през 2023 г.

Фиг. 3.3.14: Участие на зърнопроизводителите в доброволни еко схеми

Източник: Собствени изчисления по данни от проведено анкетно проучване

Интересът към Еко схемата за разнообразяване на отглежданите култури сред зърнопроизводителите е очакван, тъй като условията по интервенцията надграждат вече познати на земеделските производители от предходния програмен период условия за предоставяне на зелени директни плащания.

Изненадващ е интересът на земеделските производители за участие по Еко схемата за намаляване използването на пестициди, в която участват 78.9 % от анкетираните зърнопроизводители или 101 стопанства (от общо 128). Очевидно високият интерес от страна на земеделците към еко схемата е изненада и за експертите и анализаторите на МЗХ, които посочват в Стратегическия план индикативни площи за подпомагане при обработваеми земи в размер на 390 991 ха., а заявените за 2023 г. площи по еко схемата са 2 437 319 ха, което е 623 % изпълнение на заложените индикативни стойности. Висок е и броят на кандидатите по интервенцията – 14 566 бенефициери (по данни на МЗХ).

Зърнопроизводителите в страната традиционно са с опозиционно отношение и негативно мнение спрямо намаляването употребата на препарати за растителна защита, спрямо отпадането на активни вещества от списъка с позволените, спрямо предложението на ЕК в

проекта на Регламент за устойчива употреба на пестициди, който създаде и прецедент в законодателната история на ЕС, като бе отхвърлен през 2023 г. от Европейския парламент и бе върнат към ЕК за преразглеждане. Зърнопроизводителите често споделят за липсата на ефективни инструменти при борбата срещу неприятелите, особено след въвеждането на забраната за употреба на неоникотиноидни препарати на европейско ниво.

В този смисъл е изненадващ интересът на земеделците към намаляване използването на ПРЗ и е редно да се подчертае, че очевидно при съответното финансово стимулиране и при достъпни и меки мерки българските зърнопроизводители са склонни към редуциране употребата на пестициди. Разбира се, друг благоприятстващ фактор е, че условията по еко схемата не водят до драстично понижаване на производствения капацитет на стопанството и не застрашават в значима степен количеството и качеството на земеделската продукция. Заложените в еко схемата екологични цели и изисквания не са твърде амбициозни, което позволява максимизиране на екологичния ефект на интервенцията от мащаба на прилагането ѝ върху стопанисваните площи и от повечето ангажирани стопани.

Друг безспорен успех сред българските зърнопроизводители жъне Еко схемата за запазване и възстановяване на почвения потенциал – насърчаване на зелено торене и органично наторяване, в която участват 49.2 % от респондентите. По данни на МЗХ кандидатите по еко схемата са 3 845, а заявените за подпомагане площи (1 179 972 ха) представляват 283 % от заложените индикативни площи в Стратегическия план (417 100 ха).

На последно място сред еко схемите, но не по важност, следва да се обърне внимание на Еко схемата за поддържане и подобряване на биологичното разнообразие и екологичната инфраструктура, в която участват 23.4 % от респондентите в анкетата. Анализът на МЗХ показва много ниско заявяване на площи по схемата – 7 253 ха, което е 12.58 % от заложените 57 650 ха индикативни площи в Стратегическия план. Въпреки това, в Еко схемата за поддържане и подобряване на биологичното разнообразие и екологичната инфраструктура са се включили 6 029 земеделски стопани, което я поставя на трето място по брой заявители.

Изследването проучва и нагласите на българските зърнопроизводители за участие и финансова подкрепа по интервенциите от Стратегическия план за периода 2023 – 2027 г. при завишени екологични изисквания (Фиг. 3.3.16).

Фиг. 3.3.16: Желание за участие в подкрепа по ОСП при завишените екологични изисквания

Източник: Собствени изчисления по данни от проведено анкетно проучване

Най-висок дял от анкетираните стопани (33.6 %) не биха се отказали от участие и подкрепа по интервенциите на Стратегическия план, заради по-високите екологични изисквания. Една четвърт от анкетираните се колебаят по въпроса, 18 % не могат да преценят, а 23.4 % от респондентите или общо 30 стопанства са готови да се откажат от подкрепа и участие в ОСП, поради високите зелени изисквания. Вече бе констатиран фактът, че през 2023 г. 8.6 % от анкетираните стопани не участват в интервенцията ОПДУ, а 18.8 % от земеделците не участват в еко схемите. Трябва да се отбележи, че много малък брой от тези 30 стопанства, готови да се откажат от подкрепа по ОСП, са същите, които не участват в ОСП през 2023 г. В този смисъл има вероятност да расте делът на земеделските производители, които се отказват от подпомагане от европейските земеделски фондове през следващите години на прилагане на Стратегическия план.

❖ 3.3.3. Постигане на целите на Зелената сделка през призмата на българските зърнопроизводители

Както е очертано в теоретичната част на дисертационния труд, Зелената сделка поставя няколко конкретни цели чрез двете стратегии „От фермата до трапезата“ и „Стратегията за

биологичното разнообразие”, които биха повлияли значително на европейското зърнопроизводство и като цяло на настоящите селскостопански системи, и те са:

- да се намали общата употреба и риска от химически пестициди с 50 % и употребата на по-опасни пестициди с 50 % до 2030 г.;
- да се намалят загубите на хранителни вещества с най-малко 50 % и да се намали употребата на торове с най-малко 20 % до 2030 г.;
- най-малко 10 % от селскостопанските площи да са особености на ландшафта с голямо разнообразие;
- най-малко 25 % от земеделската земя в ЕС да бъде обработвана по биологичен начин до 2030 г.

В предложението на ЕК за Регламент относно устойчивата употреба на продукти за растителна защита (SUR), като част от изпълнението на политиките на Зелената сделка, държавите членки са разделени на три групи, които следва на национално ниво до 2030 г. да намалят употребата и риска от химични продукти за растителна защита, съответно с 35 %, с 50 % или с 65 % спрямо средната стойност за годините 2015, 2016 и 2017 г. България попада в категорията на държавите членки, които следва да намалят употребата на пестициди с 35 %. Независимо от оттеглянето на регламента впоследствие, интересно е да се отчете мнението на зърнопроизводителите по темата, с оглед и на евентуалното продължение на досието на по-късен етап.

Най-висок процент от анкетираните (28.9 %) твърдят, че добивите ще намалят без да конкретизират с колко в случай, че се намалят с 35 % стандартните количества на употребени пестициди в стопанството (Фиг. 3.3.18). Също доста висок процент от респондентите (26.6. %) не могат да преценят какво би било отражението върху стопанството при подобно процентно намаление на ПРЗ. Почти 15 % от анкетираните зърнопроизводители предвиждат намаление на добивите с 21 – 30 %, а други 11.7 % от анкетираните пресмятат това намаление да възлезе на 31 – 50 %. Следва да се отбележи, че според 9.4 % от респондентите (12 стопанства) няма да настъпи промяна в производството на стопанството вследствие намаляване използването на пестициди. Интересното е, че почти всички от тези стопанства посочват, че прилагат технологиите на безорно земеделие, консервационно земеделие или биологично земеделие.

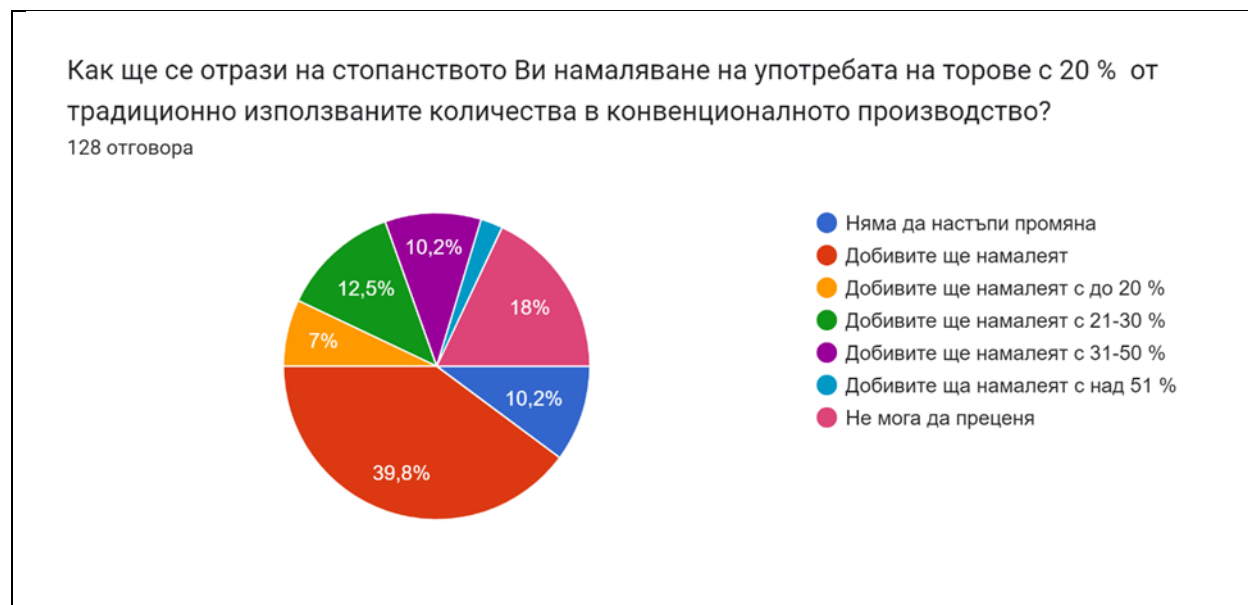
Фиг. 3.3.18: Ефект върху стопанствата от намалението на употребата на пестициди

Източник: Собствени изчисления по данни от проведено анкетно проучване

Доста по-голяма убеденост имат зърнопроизводителите относно това, че добивите им ще намаляят, в случай че се намали употребата на торове с 20 % спрямо стандартно използваните количества в стопанството (Фиг. 3.3.19).

Фиг. 3.3.19: Ефект върху стопанствата от намалението на употребата на торове

Източник: Собствени изчисления по данни от проведено анкетно проучване

Почти 40 % от анкетираниите стопани смятат, че добивите им ще намаляят без да конкретизират с колко, ако трябва да намалят с 20 % внасяните торове. Отново висок процент от респондентите (18 %) посочва, че не може да прецени как точно ще се отрази на стопанството подобно намаление на хранителните вещества. 12.5 % от анкетираниите считат, че добивите им ще намаляят с 21 – 30 %, докато други 10.2 % земеделци са на мнение, че добивите ще се редуцират с 31 – 50 %. И при това проучване има стабилен процент от земеделски стопани (10.2 % или 13 стопанства), които вярват, че няма да настъпи промяна в стопанството вследствие на намаляването на употребата на торове с 20 %. В по-голямата си част това са същите стопани, които считат, че няма да има ефект върху стопанството и при намаляване на пестицидите, а именно посветените на безорното, консервационното или биологичното земеделие.

По отношение на заделянето в стопанството на 10 % непроизводствени площи с оглед подобряване на биоразнообразието, 50 % от анкетираниите стопани са категорични, че това ще доведе до свиване на производството в стопанството с до 10 % (Фиг. 3.3.20).

Фиг. 3.3.20: Ефект върху стопанствата от оставянето на непроизводствени площи

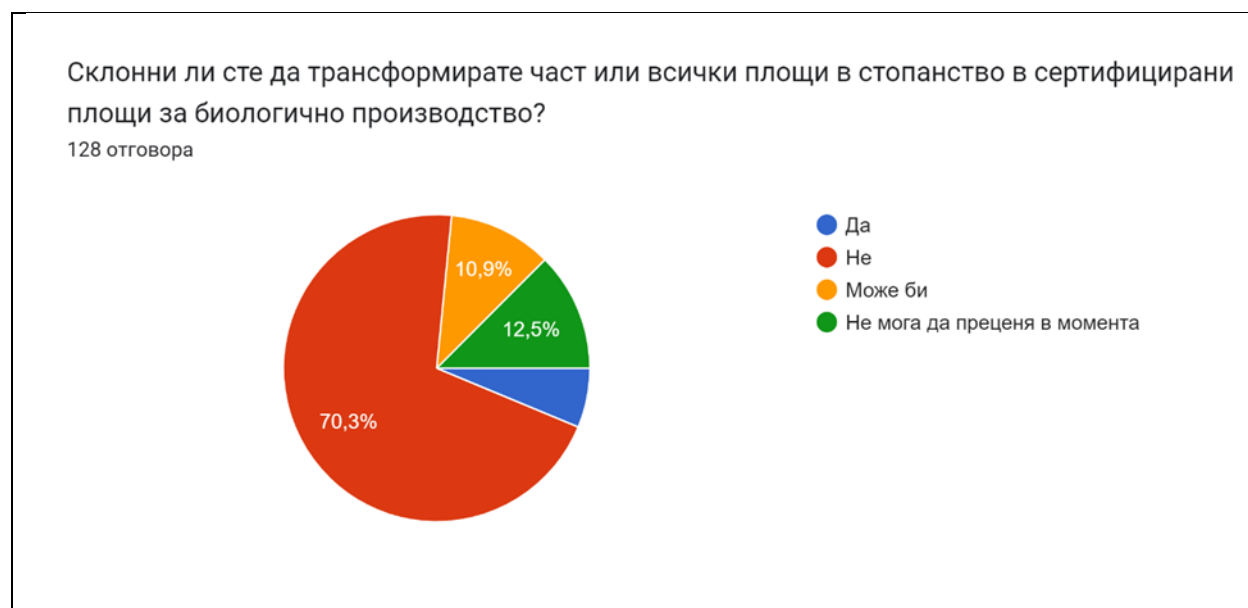
Източник: Собствени изчисления по данни от проведено анкетно проучване

Делът на стопаните, които не могат да преценят какъв ще бъде ефектът върху стопанството вследствие на оставяне на 10 % непроизводствени площи намалява до 13.3 % от анкетираниите. За сметка на това, делът на земеделците, които са на мнение, че

производството ще се свие с 11 – 30 %, е сравнително висок – 26.6 %. При това условие намалява леко делът на респондентите (7.8 % или 10 стопанства), които считат, че оставянето на 10 % непроизводствени площи няма да се отрази съществено на производството, като това отново са предимно стопанствата с консервационно земеделие.

Като най-изненадваща се отчита нагласата на анкетираниите зърнопроизводители спрямо преминаване на част или на цялото стопанство към биологично производство (Фиг. 3.3.21). При това условие в най-голяма степен проличава категоричността на респондентите по отношение на възприемането на някои от целите, заложи в Зелената сделка. Доминиращ дял от 70.3 % от респондентите не са склонни да трансформират част или всички площи в стопанството в сертифицирано биологично производство. Почти 11 % от анкетираниите се колебават, а други 12.5 % не могат да преценят. Едва 6.3 % (8 стопанства) са склонни да възприемат принципите на биологичното земеделие.

Фиг. 3.3.21: Нагласи на анкетираниите за преминаване към биологично производство

Източник: Собствени изчисления по данни от проведено анкетно проучване

Тази негативна нагласа на анкетираниите зърнопроизводители спрямо преминаването към биологичния сектор се обяснява най-вече с това, че отглеждането на зърнени и маслодайни култури изисква по-големи мащаби, за да бъде ефективно, съответно поддържането върху големи площи на контролирано биологично земеделие се превръща в задача почти невъзможна, въпреки че не липсват добри примери в това отношение в други европейски

страни. Мнозинството от зърнопроизводителите в страната считат, че био производството е неефективно, с ниски добиви, допълнително административно обременяващо, а за биологичната продукция липсва адекватен пазар.

Интересно е да се отбележи, че голяма част от анкетираните стопани посочват в свободни коментари различни практики за подобряване качеството на произвежданото зърно. Практиките, които се считат от зърнопроизводителите за логични, естествени и икономически обосновани, са следните: прилагане на балансирано торене; интегриране на системи за прецизно земеделие; правилно съхранение на зърното; щадящи почвени обработки; употреба на по-естествени почвени подобрители и торове от растителен и животински произход; употреба на по-екологични препарати за растителна защита; редовна смяна на посевния материал; напояване; автоматизиране на производствените процеси. Посочените от анкетираните стопани практики, всъщност водят по един или друг начин до постигане на търсените от Зелената сделка резултати по отделните поставени цели.

На последно място са изследвани нагласите на българските зърнопроизводители относно продължаването на земеделска дейност, в случай че екологичните изисквания и ограничения се завишат още и са задължителни за спазване, независимо от това дали се участва или не за финансова подкрепа от европейските фондове (Фиг. 3.3.23).

Със задоволство се констатира, че най-голяма част от анкетираните стопани (близо 44 %) са земеделци по призвание и по убеждение и не биха се отказали от земеделската дейност, без значение, че екологичният натиск може да се увеличи и без значение дали получават европейско подпомагане за своята дейност. Въпреки всичко, висок е процентът и на тези, които се колебаят (26.6 %) и на тези, които са готови да се откажат от земеделието (16.4 %). Общо 21 стопанства са готови да се откажат от земеделска дейност при увеличаване на зелените изисквания в бъдеще. Установява се, че при тези стопанства средният процент на стопанисваната собствена земя е сравнително по-висок – 28.5 %, като общо за анкетираните 128 стопанства този процент е 24 %. В масовия случай стопанствата от извадката са с история и със собствени складови съоръжения. В този смисъл може да се твърди, че това са сравнително устойчиви и стабилни стопанства, притежават собствена земя, правят дългосрочни инвестиции, но въпреки всичко са готови да се откажат от земеделската си дейност, заради повишаване на екологичните изисквания. Това съждение буди

изключително много притеснения, но доказва още веднъж консервативността и не дотам високата адаптивност на селскостопанския сектор.

Фиг. 3.3.23: Нагласи на фермерите към практикуването на земеделска дейност при завишаване на екологичните изисквания

Източник: Собствени изчисления по данни от проведено анкетно проучване

При проведени неформални беседи с български зърнопроизводители в края на 2023 г. и началото на 2024 г. с тревога се констатира, че сравнително стабилни и икономически устойчиви земеделски стопанства усещат сериозна заплаха за конкурентоспособността си вследствие на наблюдаваните пазарни катаклизми, причинени от войната в Украйна, и вследствие на екологичния натиск от европейските институции. Тези по принцип пазарно ориентирани и конкурентоспособни земеделски производители за първи път са притеснени за икономическата устойчивост на стопанствата си и имат сериозни опасения доколко още могат да издържат на продължаващи кризи.

4. ЧЕТВЪРТА ГЛАВА – ПОСТИГАНЕТО НА УСТОЙЧИВОСТ НА ЗЪРНОПРОИЗВОДСТВОТО В УСЛОВИЯТА НА ЗЕЛЕНАТА СДЕЛКА – МИСИЯТА ВЪЗМОЖНА

След изведения теоретичен обзор и изготвените анализи по отношение на устойчивото развитие на селското стопанство, възможностите за осигуряването на продоволствена сигурност, залегналите цели и политики в областта на климата и околната среда, успешно

са формирани мнение и теза, които в началото на докторантския път са все още колебливи и неясни. Достига се до убеждението, че устойчивостта на зърнопроизводството в контекста на зеленото и климатично неутрално развитие може да бъде постигната, като са необходими балансиран подход и взаимност при изготвянето на политиките. Земеделските производители са главните действащи лица при изпълнението на зелените политики и при постигането на екологичните цели, тяхното съдействие и съпричастност към действията за борбата с климатичните промени са най-значими и са необходимата предпоставка за успех.

Във връзка с това, усилията на европейските институции следва да са в много по-голяма степен насочени към активното информиране, обучаване и осъвременяване на знанията и уменията на земеделските производители, към приобщаването им към каузата за околната среда и климата, а не толкова към принуждаването им да спазват рестриктивни изисквания. Видно е, че резките завои, силовото и ускорено налагане на зелени политики, действа отблъскващо на земеделските производители и нагнетява неминуемо напрежението, дотолкова че да изкара стотици хиляди европейски фермери по улиците и площадите на протести през 2023 г. и 2024 г.

В действителност земеделските производители е необходимо да чувстват, че самостоятелно взимат производствените решения, имат нужда сами да узреят за прилагането на определени екологични технологии и да ги прилагат по убеждение. Част от българските зърнопроизводители вече вървят по този път, те знаят, че ще оставят земята в наследство на децата си и полагат системни грижи за подобряване здравето и плодородието на почвите. Мнозинството от българските производители отдавна са убедени в безспорните ползи както в икономическо, така и в екологично отношение, от прилагането на прецизно земеделие, сетибооборот и балансирано торене. Все повече от тях намират принципите на консервационното земеделие за адекватни към климата и околната среда и за икономически ефективни спрямо рентабилността на стопанствата.

Става все по-ясно обаче, че земеделските производители не са склонни да поемат твърде голям екологичен натиск и не могат да възприемат налагани агресивно зелени политики. Преминаването към климатичните политики следва да се случва постепенно, тъй като ако се засилят твърде много екологичните изисквания, ще се изгуби икономическата устойчивост на стопанствата, а от там и социалното благоденствие в селските райони.

Именно за да не се наруши балансът между трите измерения на устойчивото развитие на земеделските стопанства, е важно поддържането на умерен и уравновесен подход при прокарването на екологичните програми. За да бъдат устойчиви европейските политики за устойчивост, следва да се случват постепенно, последователно и с премерено темпо.

Ключът към разрешаването на конфликта между осигуряване на екологично устойчиво селско стопанство, като междувременно се увеличава производството и се гарантира продоволствената сигурност, са фермерите (Фиг. 4.1).

Фиг. 4.1: Схема на взаимодействия в устойчивата селскостопанска система

Източник: Собствена

Фермерите са в центъра на системата от взаимовръзки и взаимодействия, те вземат и изпълняват производствени решения за селскостопанските практики, от тяхната ангажираност зависи постигането на целите на Зелената сделка, тях трябва да ги има, за да произвеждат храни и да осигуряват продоволствената сигурност за нарастващото население. За да е успешно функционирането на една устойчива селскостопанска система,

фермерите следва да са в центъра на тази система, а не в периферията едва ли не само като наблюдатели, и не в основата на пирамидата, получавайки инструкции и политики от върха ѝ. Ако фермерите бъдат съпричастни, увлечени и спечелени на страната на тази кауза, постигането и запазването на устойчиво селско стопанство е възможно.

4.1. Модел на устойчиво зърнопроизводително стопанство 2023 г.

С оглед на представените изводи по отделните анализи и изследвания, е направен опит да се дефинира вътрешната рамка на оптимален производствен модел на зърнопроизводително стопанство, което постига в значителна степен баланса между икономическата, социалната и екологичната устойчивост. Въз основа на резултатите от проведеното анкетно проучване сред 128 членове на Национална асоциация на зърнопроизводителите (НАЗ) и установените благоприятни тенденции при някои от категориите стопанства и положителни нагласи при част от земеделските стопани, е изведен примерен модел на устойчиво зърнопроизводително стопанство през 2023 г. Моделът обхваща параметри от икономическото, екологичното и социалното измерение на устойчивостта на ниво земеделско стопанство (Фиг. 4.2).

❖ Параметри на икономически устойчиво зърнопроизводително стопанство:

- Размер на стопанисвани площи – 10 000 дка;
- Наличие на значителен процент собствена земя (над 30 %);
- Наличие на значителен процент земя, наета с дългосрочни договори (над 60 %);
- Пазар – наличие на гарантиран пазар за поне част от продукцията с цел минимизиране на риска от сътресения в пазара или при липса на пазар;
- Достъп до финансови инструменти и банкови кредити;
- Наличие на застрахователни полици – застраховка на продукцията, на добива и др.;
- Участие в борсова търговия, сключване на фючърсни сделки;
- Участие в организации на производители с цел осигуряване на допълнителен икономически ефект;
- Диверсифициране на културите в стопанството – отглеждане на поне 4 – 5 култури;
- Поддържане на разнообразна сортова/хибридна структура на стопанството – повече от три сорта/хибрида;
- Наличие на собствени съоръжения за съхранение на цялата продукция;

- Наличие на изградени водоспестяващи технологии за напояване;
- Участие в интервенцията „Основно подпомагане на доходите за устойчивост“ и доброволните еко схеми – осигурява едновременно икономическа и екологична устойчивост на стопанството;
- Участие в държавните помощи за намален акциз на земеделското гориво и за преотстъпване на корпоративния данък.

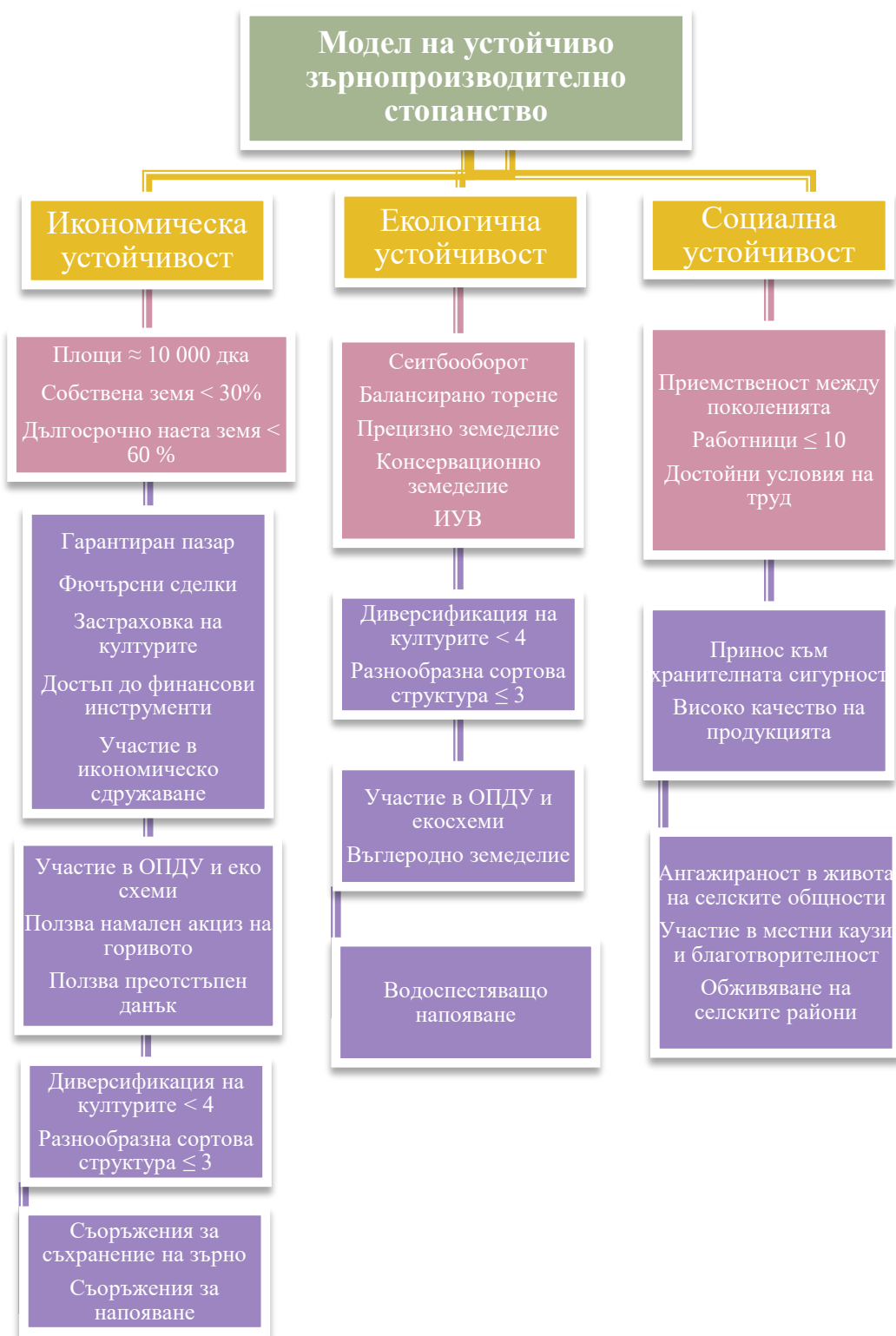
❖ **Параметри на екологично устойчиво зърнопроизводително стопанство:**

- Прилагане на технологии и практики, благоприятни за климата и околната среда – сеитбооборот, балансирано торене, прецизно земеделие, консервационно земеделие, интегрирано управление на вредителите (ИУВ) и др.;
- Диверсифициране на културите в стопанството – отглеждане на поне 4 – 5 култури;
- Поддържане на разнообразна сортова/хибридна структура на стопанството – повече от три сорта/хиприда;
- Наличие на изградени водоспестяващи технологии за напояване;
- Участие в интервенцията „Основно подпомагане на доходите за устойчивост“ и доброволните еко схеми – осигурява едновременно икономическа и екологична устойчивост на стопанството;
- Практикуване на въглеродно земеделие.

❖ **Параметри на социално устойчиво зърнопроизводително стопанство:**

- Наличие на приемственост между поколенията;
- Минимум работници в стопанството – 10;
- Предоставяне на достойни условия на труд и трудово възнаграждение;
- Традиционно високи добиви и високо качество на продукцията;
- Ангажираност в живота и бита на селските общности;
- Участие в местни каузи, инициативи и благотворителност;
- Обживяване на селските райони.

Фиг. 4.2: Модел на устойчиво зърнопроизводително стопанство 2023 г.

Източник: Собствена

4.2. Препоръки относно подобряване институционалната среда на сектор „Зърнопроизводство“

За съжаление, в години като 2023 г. и 2024 г. на преден план излизат слабостите на сектор „Зърнопроизводство“, като се откроява липсата на дългосрочна стабилност и силната зависимост от сътресенията и шоковете в световната пазарна конюнктура. В този смисъл може да се каже, че устойчивостта на българското зърнопроизводство в този момент е много по-уязвима на кризи вследствие на пазарни сътресения, а не толкова на кризи, причинени от климатичните промени. Дори и изведеният модел на устойчиво зърнопроизводително стопанство не би могло да понесе период от няколко последователни стресови за икономическата стабилност на сектора години. Именно поради тази причина, налице е необходимостта от целенасочени мерки и действия на институционално ниво, които водят до трайно подобряване на устойчивостта на българското зърнопроизводство в средносрочен и дългосрочен план. В противен случай след няколко години ще говорим за сектор „Зърнопроизводство“ като за поредния чувствителен сектор на българското селско стопанство.

В този смисъл са отправени препоръки към институционалната и външната среда, които водят до подобряване на устойчивостта на сектор „Зърнопроизводство“ и които са насочени най-вече към осигуряване на икономическата ефективност, жизненост и конкурентоспособност на сектора. Именно постигането на икономическа стабилност е необходимата предпоставка за отключване на екологосъобразния принос и социалната значимост на българското зърнопроизводство.

❖ Препоръки относно провежданите европейски политики в селското стопанство:

- Предприемане на ефективни мерки за защита и подкрепа на българските зърнопроизводители във връзка с украинския внос на зърнени и маслодайни култури;
- Отхвърляне на предложението на ЕК относно нов Регламент за автономните търговски мерки (АТМ) спрямо вноса на селскостопански продукти от Украйна, като недостатъчно протекционистко предложение за българските земеделски производители. Включване в регламента на защитни мерки, лицензионни режими и квоти за вносите суровини;

- Продължаване и след юни 2024 г. на действието на правилата по Временната рамка за мерки за държавна помощ при кризи в подкрепа на икономиката след агресията на Русия срещу Украйна;
- Премахване на двойните стандарти относно изискванията спрямо селскостопанската продукция на европейските фермери и липсата на изисквания към продукцията на фермери от трети страни;
- Облекчаване на част от изискванията по предварителните условия, касаещи поддържането на минимална почвена покривка и оставянето на непроизводствени площи;
- Отхвърляне на предложението за Регламент относно растения, получени чрез някои нови геномни техники и продължаване на действащите в момента изисквания на законодателството относно ГМО.

❖ Препоръки относно подпомагането на българските зърнопроизводители в рамките на ОСП 2023 – 2027 г.:

- Провеждане на активна национална политика, насочена към постигането на реално изравняване на финансовите условия за подпомагане на земеделските производители в България с условията във високосубсидираните страни членки на ЕС;
- Запазване подпомагането на единица площ и след 2027 г. като един от аспектите за поддържане на жизнеспособно зърнопроизводство;
- Изплащане на средствата по основното подпомагане на доходите за устойчивост в рамките на годината на заявяване;
- Облекчаване на предварителните условия в рамките на задължителните стандарти за добро земеделско и екологично състояние на земята и законоустановените изисквания за управление;
- Осигуряване на реални възможности за модернизиране на зърнопроизводителните стопанства по инвестиционните интервенции на Стратегическия план;
- Приемане на приложими и атрактивни агроекологични интервенции в рамките на развитие на селските райони на Стратегическия план;
- Провеждане на интензивни информационни и разяснителни кампании за възможностите и условията за подкрепа в рамките на Стратегическия план.

❖ Препоръки относно икономическата подкрепа на зърнопроизводството на национално ниво:

- Прилагане на държавната помощ за възстановяване на част от акциза върху горива, използвани за земеделски нужди, минимум за периода на разрешената нотификация до 2027 г.;
- Осигуряване на пакет от данъчни облекчения, напр. преотстъпване на корпоративен данък за инвестиции в земеделието, отпадане на данъка върху европейските субсидии и др.;
- Прилагане на национални схеми за подкрепа, напр. насърчаване на производството и използването на висококачествени семена, целеви кредити за закупуване на семена и торове и др.;
- Осигуряване на целеви ресурс от страна на БНБ към банките за краткосрочно и инвестиционно кредитиране на земеделието;
- Създаване от Българска банка за развитие на ефективен финансов продукт за сектор зърнопроизводство, както и осигуряване на преференциални условия за краткосрочни оборотни средства и инвестиционни кредити за зърнопроизводители;
- Прекатегоризация на земеделския труд и гарантиране на достойно здравно и пенсионно осигуряване за заетите в отрасъла „Селско стопанство“.

❖ Препоръки относно инструменти за управление на риска и развитие на ефективна застрахователна система:

- Създаване на гаранционен фонд за управление на кризи и бедствия в сектор „Селско стопанство“;
- Развиване и прилагане на инструментите за управление на риска, заложен в Стратегическия план за 2023 – 2027 г.;
- Създаване на ефективна застрахователна система в сектор „Селско стопанство“ с участието на държавата, застрахователните компании и земеделските производители (по американски модел);
- Набиране, анализиране и обобщаване на агропоказатели и информация за последното десетилетие с цел създаване на база данни за застрахователната система;

- Разширяване обхвата на рисковете, покривани при застраховането, включително възможност за застраховане на дохода на зърнопроизводителите и застраховане от риска суша;
- Развитие на възможностите за отчитане на щети, чрез параметрични данни.

❖ Препоръки относно подобряване на нормативната рамка в сектора:

- Приемане Закон за браншовите организации в сектор „Земеделие”, Закон за аграрната камара и Закон за кооперативите с цел делегиране на права и компетенции на представителните организации и урегулиране на обединяването и сдружаването на фермерите;
- Промени в Закона за опазване на селскостопанското имущество с цел изработване на ефективна методика за опазване от посегателствата, актуализиране на разпоредбите относно контрола и санкциите с цел засилване на превантивния ефект на закона;
- Промени в Закона за собствеността и ползването на земеделските земи за улесняване на процедурата за сключване на доброволни споразумения за комасирано ползване на земята;
- Отхвърляне на предложени промени в Закона за опазване на земеделските земи и в Закона за ВЕИ, целящи улесняване на процедурите по изграждане на ВЕИ в плодородни земеделски земи;
- Промени в Закона за арендата, насочени към регламентиране на сключването на дългосрочни арендни договори и към справедлив и обективен механизъм за определяне на рентните плащания;
- Облекчаване на регистрацията и отчетността на земеделските производители в системата НИСО (Национална информационна система за отпадъците), съгласно Закона за управление на отпадъците.

❖ Препоръки относно подобряване на производствените условия:

- Определяне на напояването като стратегически национален приоритет и предприемане на мерки и действия за подобряване на поливното земеделие в страната: държавна подкрепа за цената на водата; облекчаване на нормативните режими за инвестиционни проекти, свързани с водоспестяващи технологии.
- Опазване и поддържане на лесотехническите/полезащитните пояси;

- Осигуряване на ефективни инструменти за растителна защита – обеззаразители за семена;
- Актуализиране и надграждане на функционалностите на Електронната система за оповестяване на провежданите растително защитни мероприятия (ЕПОРД).

❖ Препоръки относно подобряване на сътрудничеството между науката и земеделския бизнес:

- Скъсяване на връзката между научните земеделски институти и земеделските производители за развитието на взаимно печелившо партньорство;
- Кадрово обезпечаване на бранша чрез адекватно обучение на заетите в земеделието (квалифицирани механизатори, агрономи и т.н.);
- Адаптиране и стимулиране на земеделската наука в условията на пазарна икономика;
- Развитие и насърчаване на практически приложими и бизнес насочени научни иновации в земеделието;
- Модернизиране на инфраструктурата и материалната база на учебните заведения и научните институти;
- Запазване на българската генбанка и толериране на българските сортове;
- Насърчаване на изследванията за създаване на нови успешни високодобивни и устойчиви сортове, хибриди и линии селскостопански култури;
- Развитие на потенциала на примитивни видове с повишена устойчивост от групата на зърнено-житните: лемец, спелта и др.;
- Стимулиране развитието на селекционни направления за пренебрегвани растителни видове, които вследствие на климатичните промени придобиват стопанско значение (фъстъци, сусам, ориз);
- Подобряване на сателитните климатични наблюдения, увеличаване обхвата на наблюдаваните агро-показатели и усъвършенстване на агро-климатичните прогнози;
- Приложение на публично-частното партньорство в научните изследвания.

❖ Препоръки относно подобряване работата на административния апарат и предоставяне на услуги с висока добавена стойност:

- Създаване на оптимална бизнес среда чрез опростяване на административните процедури и намаляване на регулаторните режими в земеделието;

- Обединяване на всички съществуващи регистрации и заявления на земеделските производители в единен дигитализиран регистър, които да служи за подпомагането на фермерите със средства от националния и европейския бюджет, т. нар. „едно гише“;
- Прилагане на опростени и ускорени процедури за кандидатстване, одобрение и плащане на инвестиционни проектите по Стратегическия план и НПВУ;
- Възлагане на компетенции и дейности и делегиране на правомощия от МЗХ и ДФЗ към национално представителните браншови организации в сектор „Земеделие“.
- Оказване на сътрудничество на земеделските производители и улесняване на достъпа им до информация. Подобряване на комуникацията между служителите на МЗХ и ДФЗ и земеделските производители;
- Подобряване акуратността и актуалността на статистическите данни в сферата на земеделието;
- Изготвяне на анализи за актуалните пазарни тенденции в земеделието, които да се ползват свободно от земеделските производители;
- Подобряване и разширяване на информационните канали на МЗХ и ДФЗ относно условията и интервенциите за подпомагане на земеделските производители;
- Създаване на работни групи и платформа за бърза комуникация между дирекциите в МЗХ и ДФЗ и бранша във връзка с навременното изчистване на проблемни казуси по време на кампанията по очертаване на площи в ИСАК и СЕУ;
- Разкриване на функциониращи „горещи телефони“ към ДФЗ и МЗХ за въпроси и отговори по важни земеделски теми.

❖ Препоръки относно подобряване браншовата дейност и кооперирането:

- Създаване на местни и национални снабдителни, кредитни, производствени, маркетингови, обслужващи и др. кооперативи и сдружения на зърнопроизводители за повишаване конкурентоспособността на отделния земеделски стопанин;
- Провеждане от браншовите организации на обучителни програми и курсове относно: дигиталните умения, успешен мениджмънт в стопанствата, екологосъобразни практики, оптимизиране на производствения капацитет, синхронизация на паричните потоци, ефективно управление на запасите, системи за мотивиране на персонала и др.;
- Засилване ролята на браншовата дейност в сектор „Зърнопроизводство“;

- Защищаване на българските земеделски интереси на европейско ниво посредством членство на българските браншови организации в Копа-Коджека;
- Засилване участието на браншовите организации в процеса на работата и консултациите на европейските институции;
- Включване и участие на зърнопроизводителите и техните фермерски организации в национални и европейски проекти по различни програми, напр. програмите за трансгранично сътрудничество, Хоризонт Европа, Дигитална Европа и др.;
- Осигуряване на достъпна и регулярна информация на българските зърнопроизводители относно условия за подпомагане, нормативни изисквания, пазари и тенденции;
- Предоставяне на безплатни мобилни приложения за своевременно информиране на зърнопроизводителите за състоянието на пазарите на земеделски продукти и актуални борсови цени.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

С публикуването през 2019 г. на съобщението на ЕК относно Европейския зелен пакт и съответно през 2020 г. на съобщенията относно Стратегията „От фермата до трапезата“ и Стратегията на ЕС за биологичното разнообразие за 2030 г. изглежда, че пътят на развитие на европейското селско стопанство и агрохранителна верига е ясно начертан и той ще следва твърдо и амбициозно линията на „позеленяване и екологизиране“. Това е и пътят, по който върви ЕК във всички свои следващи стъпки по отношение на законодателни инициативи и политики. Въпреки всичко, следва да се подчертае, че амбициозната политика на Зелената сделка и свързаните с нея стратегии е разписана във времена, в които пандемията от COVID-19 и войната на Русия с Украйна не съществуват като фактори, които могат да разклатят сериозно продоволствената сигурност и веригите на хранителни доставки на стария континент и по света.

Устойчивото земеделско производство е ключов елемент за превръщането на хранителните системи в справедливи, здравословни и щадящи околната среда. Независимо от това, видно и от напредъка по постигане на целите за устойчиво развитие на ООН, българското, и като цяло европейското селско стопанство, има да извърви дълъг път и хоризонтът за постигане на целите до 2030 година е крайно сюрреалистичен.

Голяма част от зърнопроизводителите в България са склонни да прилагат позеленяващи практики, стига за това да има рационални икономически стимули и компенсации и да не водят до драстично намаляване на производството. Въпреки това, са установени притеснителни констатации от проведеното проучване, които показват, че не малка част от зърнопроизводителите (над 20 % от участниците в изследването) са с нагласата за отказване от участие и финансова подкрепа по интервенциите от Стратегическия план, поради завишените екологични изисквания към земеделските стопани. Част от респондентите не кандидатстват през кампания 2023 г. по интервенцията „Основно подпомагане на доходите за устойчивост“ (предходната схема за единно плащане на площ). Смущаващи са и констатираните нагласи на част от анкетираните зърнопроизводители да се откажат от земеделска дейност, в случай, че екологичните изисквания и ограничения се завишат още и са задължителни за спазване от страна на земеделските стопани.

Към момента конкурентоспособността на българските и европейските зърнопроизводители се понижава вследствие на въведените завишени екологични изисквания в Стратегическия план. Конкурентоспособността им се влошава в още по-голяма степен от свиването на пазарите и наблюдаваната конкуренция вследствие на приоритизирането от страна на ЕС на селскостопанското производство на трети страни. Регистрираната неравнопоставеност между европейските и украинските производители застрашава устоите на европейското селско стопанство и на европейската продоволствена система и хранителна сигурност.

През последните няколко години селскостопанският сектор в световен мащаб е подложен на изключително динамични и интензивни процеси, породени от комбинацията на няколко негативни екстремни фактора – военния конфликт между Русия и Украйна, кризата с пандемията COVID-19 и апокалиптичните проявления на климата. Тези процеси оказват съществено влияние върху световните запаси и разпределение на хранителните ресурси, което води до сътресения в пазарите и чести флуктуации на цените. Всички тези фактори налагат допълнително анализиране и изследване както на прилагането на ОСП през текущия програмен период, така и на ефектите от прилагането на законодателните инициативи, свързани с целите на Зелената сделка. Задълбочените и периодични анализи на провежданите и планираните политики в европейската агрохранителна верига са критично необходими с цел отразяване на реалното състояние на сектора и предотвратяване на катастрофи и кризи, свързани с хранителната сигурност. Подобни социално-

икономически анализи ще послужат и за подготовката и адекватното планиране на предложенията за реформата на Общата селскостопанска политика за програмния период след 2027 г.

Европейската зелена сделка е поглед към бъдещето, очертава устойчива визия и перспектива, но е от изключителна важност да се прилага с течение на времето, за да се избегнат сътресения в продоволствената сигурност и спад в икономическата активност на селскостопанските субекти. За да бъдат устойчиви европейските политики за устойчивост, следва да се случват постепенно, последователно и с премерено темпо. Във връзка с това, европейската и националната аграрни политики през следващите години следва да търсят балансиран подход за постигане на икономически ефективно, екологично съвместимо и социално отговорно селско стопанство в контекста на Зелена сделка.

Фермерите са тези, които могат да разрешат конфликта между осигуряване на екологично устойчиво производство, като междувременно се увеличава производителността и се гарантира продоволствената сигурност. Те вземат и изпълняват производствени решения за селскостопанските практики, от тяхната ангажираност зависи постигането на целите на Зелената сделка, тях трябва да ги има, за да произвеждат храни и да осигуряват продоволствената сигурност за нарастващото население. Ако фермерите бъдат съпричастни, увлечени и спечелени на страната на устойчивото екологично развитие, постигането и запазването на устойчиво селско стопанство е възможно.

ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

В дисертационния труд могат да бъдат открити следните приноси с научен и приложен характер:

- Проследени са екологичните и климатичните политики спрямо селското стопанство на глобално ниво – чрез Програмата на ООН до 2030 г., на европейско ниво – чрез Зелената сделка и Общата селскостопанска политика, и на национално ниво – чрез Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони.
- Изяснени са същността и параметрите на задължителните условия и на интервенциите за подпомагане в Стратегическия план за развитие на земеделието и селските райони за периода 2023 – 2027 г., които касаят подпомагането на сектор „Зърнопроизводство“ в рамките на ОСП.

- Изведен е пример за подпомагане на зърнопроизводително стопанство с площ от 500 ха в рамките на директните плащания на СПРЗСР. По аналогия на предоставения пример има възможност да се определи подпомагането на различни по размер зърнопроизводителни стопанства през текущия програмен период.
- Дефинирана е вътрешната рамка на оптимален производствен модел за 2023 г. на устойчиво зърнопроизводително стопанство, което постига в значителна степен баланса между икономическото, социалното и екологичното измерение на устойчивостта.
- Формулирани са препоръки към институционалната и външната среда, които водят до подобряване на устойчивостта на сектор „Зърнопроизводство“ и които са насочени към осигуряване на икономическата ефективност, жизненост и конкурентоспособност на сектора в средносрочен и дългосрочен план.
- Изведена е схема на взаимодействията в устойчивата селскостопанска система, в която фермерите са поставени в центъра на съвкупността от взаимовръзки и в която се подчертава необходимостта от съпричастност и отдаденост на фермерите за постигането и запазването на устойчиво селско стопанство.

Публикации във връзка с дисертационния труд:

- Shukadarova, N. (2023). Green conditionality and eco-schemes in the CAP Strategic plan of Bulgaria. *Agricultural Sciences*, 15(38), 98 – 108. DOI: [10.22620/agrisci.2023.38.011](https://doi.org/10.22620/agrisci.2023.38.011)
- Shukadarova, N. (2022). The Green Deal possible impacts on cereal and oilseed sectors and the CAP “green architecture” in Bulgaria. *Agricultural Sciences*, 14(33), 27–35. DOI: [10.22620/agrisci.2022.33.004](https://doi.org/10.22620/agrisci.2022.33.004)

Участие в научни конференции:

- II-ра годишна конференция по Национална научна програма „Здравословни храни за силна биоикономика и качество на живот“, организирана от Аграрен университет – Пловдив на 30.11.2021 г.;
- IX-та Международна научна конференция „Земеделие и снабдяване с храни: пазари и политики“, организирана от Институт по аграрна икономика на 25 – 26 октомври 2022 г.